

netop denne vedhængen ved en ældre tids produktionsmetoder bevirkede, at de ikke helt fulgte med udviklingen inden for det intensive landbrug nord for Kongeåen. Det kom dem til skade i 1920'erne, da de efter Genforeningen på ganske få år skulle danisere deres produktionsmønstre.

De sønderjyske landmænd var unægtelig stædt i en klemme 1920, og det kan diskuteres, om moderlandet gjorde nok for at mildne vanskelighederne i overgangsårene. Vi hører meget om kriserøret i landsdelen i 1920' og 1930'erne, men ikke nær så meget om landmændenes og landbrugsorganisationernes forsøg på at tilpasse sig de nye vilkår. I det hele taget kunne man have ønsket, om forf. mere nøgternt ville have analyseret fordele og ulemper rent økonomisk ved at være undergivet danske resp. tyske landbrugsvilkår. På den anden side bevirker forf.s dybe fortrolighed med de specifikt sønderjyske forhold, at vi informeres grundigt om nationalitetskampens indvirkning på landbrugsbefolkningens livsmønstre. Man går ikke ind i en »dansk« landboforening for blot at dyrke sin landøkonomiske interesse, nej man vil dermed også tilkendegive sin stilling til forholdet mellem dansk og tysk i grænselandet.

Der ligger et meget stort forarbejde bag skildringen, og når man ser det omfattende noteapparat, slår det een, at bogen af et oversigtsværk at være er ganske tæt dokumenteret. Forf. kan sit stof i en sådan grad, at han kan hæve sig op over det store mylder af faktiske kendsgerninger og derigennem skildre udviklingen, så hans læsere ikke mister overblikket.

Man bliver med andre ord klogere af at læse Hans Schultz Hansens bog om det sønderjyske landbrug i fortid og nutid.

Erik Helmer Pedersen

ERIK NØRR: Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1994. (Skriftserien »Stat, Forvaltning og Samfund« under forskningsprojektet af samme navn), 563 s., ill., kr. 295.

Erik Nørr, der er lic.theol. et dr.phil., ansat som arkivar ved det sjællandske landsarkiv, har også tidligere arbejdet med forholdet mellem kirke, skole og lokaladministration i det 19. århundrede. Tilskyndelser blev hentet i tilknytningen til Det teologiske Facultet ved Aarhus Universitet samt i en ansættelse under forskningsprojektet Dansk Lokaladministrationshistorie, der førte frem til disputatsen (trykt 1981) »Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841« (559 sider). Som udløber af det store værk kom i 1983 den indsigtfulde kildestudie »Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede«. Fortrolighed med et omfattende kildemateriale, opsporet i centrale, lokale og private arkiver, har kendetegnet Erik Nørres studier.

Den nyeste undersøgelse afgrænses af anordningen 13.8. 1841, som indførte sognekommunerne på landet fra 1842, og Lov om forskellige Forhold vedr. Folkeskolen af 24.3.1899. I denne periode stod der kamp om skolen; kirkelig indflydelse og statslig styring blev konfronteret med kommunale krav på magten

over skolen. Junigrundlovens løfte om en udvidelse af det kommunale selvstyre og samme grundlovs paragraf om religionsfrihed anfægtede gejstlighedens dominerende rolle i folkeskolens anliggender. Men ikke desto mindre blev det gejstlige tilsyn bevaret til langt ind i vort århundrede (1933 og 1949). Hvorfor det?

Afhandlingen er todelt: 1. Debat og lovgivning; 2. Skoleforvaltningen i praksis. Sidste del er den vigtigste, – hvordan kom reglerne til at fungere, når de skulle føres ud i livet ude i landsognene? Erik Nørr har som lokalområde til indgående studier – specielt for tidsrummet 1868-1880 – valgt Hornum og Fleskum herreder syd for Ålborg, 25 sogne, der i 1868 var fordelt på 15 pastorater og 16 kommuner; området udgjorde et provsti. Det samme lokalområde blev kulegravet i disputatsen om de fire første årtier af forrige århundrede, – vi kan således i praksis følge skoleforvaltningen over store dele af 19. århundrede inden for området og med udblik til andre egne.

I bogens 1. del præsenteres reformdebatterne om skolen – fra pjecer, skolemøder, aviser, tidsskrifter og Rigsdag, bl.a. de ømtålelige spørgsmål om kaldsret til lærerembeder, om indførelse af særlige skoleinspektører og kompetencestrid mellem skolekommission og sogneråd i kølvandet på landkommunalloven i 1867. Rigsdagen måtte udstede en ekstra kommunallov, »en lille rar Lov« af 18.3. 1871, om skolekommissionernes område og virksomhed. I følge Nørr en 60 % sejr for sognerådet, den »stedlige Skolebestyrelse«, men skolekommissionen fik dog ikke forbud mod direkte forhandlinger med skoledirektionen. Skolen blev i årtier bundet til et tostrengt system: sogneråd-amtsråd-Indenrigsministerium og skolekommission-skoledirektion-Kultusministerium. – De store programmerklæringer om »skolens emancipation fra kirken« eller »al magt i skolen til sognerådene og forældrene« lod sig ikke virkeliggøre i forfatningskampens politiske tumulter. Den store skolereform blev opgivet, ambitionerne nedtonet, men til gengæld lykkedes det i 1899 at få gennemført en skolelov om »forskellige Forhold«. Her blev lærernes vilkår noget forbedret; mod fremtiden pegede også en større interesse for undervisningens indhold; det blev pålagt sogneråd og skolekommission at udarbejde en skoleplan og en undervisningsplan, som skulle revideres hvert 10. år og godkendes af ministeriet, og det blev bestemt, at lærerne skulle høres, førend den lokale skolestyrelse traf beslutninger i væsentlige undervisningsspørgsmål. I 1899 udvidedes kommunens (og forældrenes) indflydelse i skolekommissionen.

Redegørelsen for disse landsdækkende forandringer bygger på Nørres systematiske gennemgang af håndbøger og lovsamlinger, bl.a. den årlige udgave af »Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen«, men ikke kun herpå. Også det utrykte lovforberedende materiale i ministerierne er undersøgt, ligesom en lang række ministerielle journalsager er inddraget, herunder også andre egne lokalsager, der har givet anledning til cirkulærer og ministerielle skrivelser. Nørr har ikke skyet nogen anstrengelse for at nå om bag den officielle tekst.

Bogens 2. del omfatter lokalundersøgelsen af forvaltningspraksis i samtlige landsogne i provstiet. Den bygger bl.a. på en systematisk gennemgang af skoledirektionens arkiv (i provstearkivet). I følge journal og korrespondance har provsten i perioden 1868-1880 hvert år behandlet mellem 400 og 500 sager, hvoraf størsteparten havde med skolevæsenet at gøre. »Dette viser, at provsten stadig efter 1867 er en central person i skoleforvaltningen«. Forfatterens cykel-

ture i området til præstegårde, kommunekontorer, lokale arkiver, skoler m.v. har givet et næsten overvældende materiale – over 140 bevarede protokoller og pakker af lokal proveniens om forvaltningen af skolerne. Dertil skal lægges et bispearkiv med en omfattende korrespondance, indberetninger til ministeriet, bl.a. Viborg-biskoppens om de afholdte skolevisitater; provst Rasmus Severin Deichmanns breve til en brodersøn er oplysende om provstens personlige holdninger til amts- og skoleråd og sogneråd og til politiske forhold lokalt og på landsplan. Erik Nørr har systematisk gennemgået den lokalhistoriske litteratur og i den udvalgte periode alle de dagblade, der udkom i Ålborg-Nibe-området. Dyb fortrolighed med disse sognes bevægelser, konflikter og enkeltpersoner præger bogen.

Kapitlerne VI-XI handler om skoleforvaltningen i praksis, bygget på konkrete eksempler. Et indledende kapitel giver en omhyggelig skildring af de politiske, folkelige og religiøse forhold i de to herreder. Grundlæggende er kapitlet om »Skoleforvaltningens strukturer« med en række problemer, der fik lokal aktualitet («Ikke metodist, frimenighedsmedlem eller kvinde«. »Kan en jøde være sognerådsformand?«. »Kan læreren være medlem af/formand for sognerådet?«). Endvidere kapitler om skolevæsenets økonomi og ydre forhold (defekte kakkelovne, forsømmelser, mulkttering, skolepræmier m.v.); om lærernes ansættelse og embedsforhold (og afsættelser); om tilsynet med undervisningen, herunder om friskoler og andre trossamfunds skoler; om skolebøger og andre undervisningsmaterialer, udvælgelse og anskaffelse.

Forfatteren har sympati for de mennesker, hvis skæbner dukker frem i materialet. Den omfatter flittige provster, undertiden lidt for nidkære præster, lærere, sogneråd og forældre. Børnene dukker op, skønt sjældent, – skulle vogterdrenge og piger uden træsko mulkteres? Spørgsmål om den lokale befolknings holdninger til skole og lærere optræder i forbindelse med konkrete sager om skolevej og skoleplacering (beboeradresser), men er ikke en hovedsag, som den var det i Gunhild Nissens afhandling »Bønder, skole og demokrati« (1973) om periodens sidste del. Nørr har et interessant afsnit om forholdet mellem lærer og præst, hvor han med rette understreger de ændringer, der reelt fandt sted i lærernes position ude i sognene i løbet af 19. århundrede. Her antydes alliancer mellem lærer og præst over for påholdne sogneråd, men det drøftes ikke, hvor udbredt den slags alliancer har været.

Nørr har i lokalundersøgelsen fastholdt sit hovedsigte: situationer, overvejelser og begivenheder er eksempler, som bidrager til forståelse af magtforhold mellem kirke, stat og kommune i forvaltningen af skolen på landet. Sammenfatningens overordnede konklusioner bygger solidt på de indhøstede erfaringer – og på et stort kendskab til forholdene i andre landsdele.

En årsag til, at strukturer og kommandoveje med dominerende gejstligt islæt blev opretholdt, lå i den landspolitiske udvikling efter 1872, hvor der ikke kunne opnås enighed om ret meget. Men der var også andre grunde, bl.a. at der i pædagogisk debat eller blandt lokale skoleforvaltere og lærere ikke var nogen massiv modstand mod det gejstlige tilsyn: man vidste, hvad man havde, men ikke, hvad man ville få i stedet. Det var en herskende holdning, at almueskolen skulle være ikke blot kundskabsmeddelende, men også – og i høj grad – opdragende. »Almueskolen var en »kristelig folkeskole«, og det var undervisningens formål at opdrage børnene til levende og troende medlemmer af menigheden« (s. 425). Nørr redegør for forskellige synspunkter på det gejstlige tilsyn og dets virk-

ninger; han konstaterer, at det især var religionsundervisningen, der interesserede visitatorerne. »Gejstlighedens tilbageholdenhed i den pædagogiske debat om andre emner end det religiøse tyder også på, at tilsynet havde visse mangler på det pædagogiske område. Tilsynet fungerede mere kontrollerende end pædagogisk vejledende for lærerne« (s. 426). Kun i sjældne tilfælde blev den nære forbindelse mellem kirke og skole i praksis anfægtet. En vigtig rolle spillede her utvivlsomt de kendte bestemmelser, bl.a. i lov af 2.5.1855, om alternativer til den offentlige skole. »Skolefrihedslovgivningen bidrog sammen med landets ensartede konfessionelle præg til, at Danmark bevarede det gejstlige tilsyn med et offentligt skolevæsen længere end mange andre lande« (s. 432).

Ingen tvivl om at kommunernes indflydelse på skolevæsenet blev udvidet i perioden, først og fremmest gennem sognerådets myndighed over skolens økonomiske anliggender og gennem dets indstillingsret (ikke kaldsret) til lærerembeder. Men kirke og stat var lidet villige til at slække på kontrollen, slet ikke over for kommuner, som så gennem fingre med undervisningspligtens overholdelse. I adskillige tilfælde endte sager, også fra de her undersøgte herreder, i Kultusministeriet, – fordi der var uenighed på lokalt og regionalt plan. Det var et bureaukratisk tostrengt system, skolen var underlagt efter 1867. Men den foreliggende undersøgelse viser, at forvaltningssystemet faktisk kom til at virke i praksis. »Skolekommissionerne og sognerådene delte virkelig magten i skolen, og en flittig provst førte et opmærksomt overopsyn« (s. 431).

Det siger sig selv, at bogen er udstyret med udførlige fortegnelser over utrykt og trykt materiale samt noter og henvisninger. Det skal tilføjes, at fortegnelser over lærere, provster og præster samt sognerådsformænd i det lokale område er opført i tre bilag. Der findes både et personregister og et sagregister.

Det turde være fremgået, at Erik Nørres bog er et imponerende arbejde. Spillet mellem de to indfaldsvinkler – regler og centrale intentioner over for lokal praksis – har vist sig metodisk frugtbart og er her systematisk ført igennem til ny viden. Mod disputatsen, »Præst og administrator«, blev det under forsvaret på Aarhus Universitet anført, at afhandlingen var »mere dramatisk end dynamisk«, – ikke interesserede sig nok for ændringerne i præstens position i løbet af perioden 1800-1841. En tilsvarende indvending vil ikke med nogen ret kunne fremføres mod den her foreliggende afhandling om perioden 1842-1899. Nørr har tegnet et overbevisende billede af den evolution, der i periodens løb fandt sted i præste- og ikke mindst i lærerstillingen. Her ligger en del af fremstillingens dynamik.

Bogen er skrevet i et klart sprog uden klicheer og tomme sætninger, – men ikke uden humor i citat og kommentar. Et fremragende fotografisk materiale, ofte fundet i lokale arkiver, supplerer teksten; også *Punch*, *Illustreret Tidende* samt tidens malere har været leverandører.

Vagn Skovgaard-Petersen